

UZROCI RECIDIVIZMA I TRETMAN POVRATNIKA

1. *Pojam i vrste povrata.* U teoriji i zakonodavstvima pojedinih zemalja podeljena su gledišta oko određivanja pojma povrata. Jedna opšta i od svih prihvaćena definicija povrata do danas nije stvorena, tako da se zakonodavstva razlikuju kod određivanja ovog pojma.

S obzirom na prilaz određivanju pojma povrata moguće je razlikovati: krivičnopravno, kriminološko i penološko definisanje povrata.

Prema krivičnopravnom shvatanju »pod povratom se podrazumeva ponovno izvršenje krivičnog dela od strane lica koje je već bilo osuđeno za neko krivično delo.«¹⁾

Za razliku od krivičnopravnog shvatanja povrata, kriminološko shvatanje polazi od izvršenja novog krivičnog dela bez obzira na osuđivanost za ranije izvršeno krivično delo. Bitno je da je jedno lice izvršilo više od jednog krivičnog dela iste vrste ili bilo koje drugo krivično delo. Prema kriminološkoj definiciji povrata materijalno postoji više krivičnih dela i sva su ona povezana izvesnim svojstvima ličnosti njihovog učinioca. Tako se »tek u jedinstvenoj oceni celokupnog kriminalnog ponašanja učinioca može dobiti ukupna predstava o prirodi i značaju njihovih kriminalnih naklonosti i tendencija.«²⁾ Kriminološka definicija ukazuje na opasnost ličnosti povratnika, koja se delimično podudara sa društvenom opasnošću, jer se sastoji u mogućnosti izvršenja novog krivičnog dela. Stoga se u kriminologiji upotrebljava pojam recidivizma za označavanje posebne društvene pojave u okviru kriminaliteta.

Penološka definicija povrata polazi od ponovnog dolaženja učinioca krivičnog dela u kaznenu ili drugu ustanovu radi izvršenja krivične sankcije za delo koje je učinio posle izdržane kazne za prethodno krivično delo. Prema ovoj definiciji povratnik je lice koje je već boravilo u ustanovi za izvršenje kazne lišenja slobode zbog ranije izvršenog krivičnog dela i koje zbog novog izvršenog krivičnog dela ponovo dolazi u ustanovu za izvršenje kazne lišenja slobode.

2. *Rasprostranjenost recidivizma i značaj njegovog izučavanja.* Problemu recidivizma poklanja se posebna pažnja u krivičnopravnoj i kriminološkoj teoriji i praksi kriminalne politike. Za kriminologe

¹⁾ Dr Ljubiša Jovanović: *Krivično pravo — opšti deo*, str. 274, »Naučna knjiga«, Beograd 1973 (326).

²⁾ Dr Janko Tahović: *Krivično pravo — Opšti deo*, str. 274, »Savremena administracija«, Beograd 1961 (380).

je naročito značajan problem recidivizma kao posebne društveno negativne pojave i, prema rečima švajcarskog autora Erwina Frey-a, »praktični zadatak kriminologije biće ispunjen kad jednom reše taj problem«. ³⁾

Jedan od razloga za poklanjanje posebne pažnje izučavanju ovog problema je činjenica da recidivizam raste brže od kriminaliteta. U periodima kada dolazi do povremenog ili konstantnog smanjenja globalnog kriminaliteta, recidivizam ili ostaje u istom obimu ili raste. Na ovo ukazuju procene o udelu povrata u ukupnom kriminalitetu, koje se, na osnovu statističkih podataka u raznim zemljama, kreću od 20—60%. ⁴⁾ Podaci sudske statistike u našoj zemlji pokazuju da je u periodu od 1953—1959 godine bilo prosečno godišnje osuđenih 123.000 lica sa udelom povratnika od 14,3% a u periodu od 1960—1966 godine prosečno godišnje 115.700 lica sa udelom povratnika od 12,1%. ⁵⁾ Prema statističkom godišnjaku Jugoslavije za 1974. godinu u 1972. godini bilo je 101.968 punoletnih osuđenih lica, od toga sa ranijom osudom 12.664 lica (12,41%). Iz Statističkog godišnjaka Jugoslavije za 1975. godinu vidi se da je 1973. godine bilo 91.408 punoletnih osuđenih lica a od toga 13.549 lica sa ranijom osudom (14,82%), dok je prema Statističkom godišnjaku Jugoslavije za 1976. godinu ukupan broj punoletnih osuđenih lica 1974. godine bio je 106.031 a od toga lica sa ranijom osudom 15.783 (14,88%). ⁶⁾ Prema ovim podacima postoji izvesno povećanje udela povratnika u ukupnom broju osuđenih lica u godinama 1972, 1973 i 1974. u odnosu na periode 1953—1959 i 1960—1966.

Iz navedene rasprostranjenosti recidivizma proizilazi da je recidivizam »društvena pojava vrlo tvrdokorna i otporna protiv svih dosad poznatih i primenjivanih mera za suzbijanje i sprečavanje ovih pojava i veoma elastična u smislu prilagođavanja promenama u društvenim kretanjima«. ⁷⁾ Značaj izučavanja recidivizma sa kriminološkog stanovišta je u ukazivanju na povećanu društvenu opasnost recidivizma, koja se ogleda u njegovoj postojanosti, potencijalnoj opasnosti, uticaja na okolinu — naročito na maloletnike, povezanosti sa pojavama socijalne patologije, zaraznom delovanju u određenim sredinama — zatvorima ili društvenim grupama izvan zatvora, naročito onim koje su izložene uticaju nepovoljnih društvenih činilaca. ⁸⁾

Na važnost izučavanja problema recidivizma ukazuje činjenica da je recidivizam razmatran na Trećem međunarodnom kongresu za kriminologiju u Londonu 1955. godine, Trećem kongresu UN u Štokholmu 1965. godine i XVIII Međunarodnom kursu iz kriminologije u Beogradu 1969. godine, dok je recidivizam maloletnika razmatran 1967. godine na Humboltovom univerzitetu u Istočnom Berlinu.

³⁾ cit. dr Bogdan Zlatarić: Legalni aspekt povrata, str. 340, Problemi povrata, XVIII Međunarodni kurs iz kriminologije, Beograd, 1971. (568).

⁴⁾ E. Ferri: Sociologie criminelle, str. 142, cit. dr Bogdan Zlatarić: Legalni aspekt povrata, str. 340.

⁵⁾ Dr Katja Vodopivec: Rezultati istraživanja o povratnicima u Institutu za kriminologiju pri Prav. fakultetu u Ljubljani, str. 534, Problemi povrata.

⁶⁾ Statistički godišnjak Jugoslavije za 1974, 1975 i 1976. g.

⁷⁾ Dr Peter Kobe: Opšti pogled na etiologiju recidivizma, JRKKP 1/69, str. 52—53.

⁸⁾ Dr Peter Kobe: Opšti pogled na etiologiju recidivizma, str. 53.

3. *Kriminološke klasifikacije recidivista.* Recidivisti ne predstavljaju homogenu grupu, već se razlikuju po socijalnim, psihološkim elementima, etiološkim karakteristikama svoga ponašanja i okolnostima pod kojima vrše krivična dela.⁹⁾ Stoga se kao poseban problem postavlja problem klasifikacije recidivista, kome se problemu posvećuje posebna pažnja na nacionalnom i međunarodnom planu od strane mnogih teoretičara i praktičara. Ipak, jedinstveni sistem klasifikacije, koji bi važio za sve zemlje, nije stvoren, pa se zakonodavstva razlikuju kod razmatranja ovog problema, a postoje i razlike u shvaćanjima teoretičara i realnim mogućnostima za ostvarivanje takvog sistema.

Jedna od kriminoloških klasifikacija recidivista, koja se javlja najpre u teoriji a zatim u nekim zakonodavstvima, polazi od razlikovanja tri kategorije recidivista: delinkventi iz navike, delinkventi po tendenciji i profesionalni delinkventi.¹⁰⁾ Najčešći kriterijum za razgraničenje navedenih kategorija je sadržina psihičkih stanja kod ovih delinkvenata (navika, tendencija, profesionalnost).¹¹⁾

Delinkvent iz navike je »lice koje njegova neprilagođenost da živi u društvu, vodi ponovljenim konfliktima sa sredinom, konfliktima koji u ovom slučaju uzimaju formu prestupa protiv pravila koja se u toj sredini smatraju neophodnim.«¹²⁾

Delinkvent po tendenciji takođe poseduje sklonost ka kriminalnom ponašanju, a od delinkventa iz navike se razlikuje prema poreklu te sklonosti. Za razliku od delinkventa iz navike, kod koga je sklonost ka kriminalnom ponašanju uslovljena egzogenim faktorima, kod delinkvenata po tendenciji dominiraju faktori koji proizilaze iz ličnosti, bio-psihološki uslovi, najčešće nasledni, tako da se ova kategorija delinkvenata približava kategoriji delinkvenata psihopata. Međutim, s obzirom na povezanost ličnosti i socijalnih uslova, neki autori smatraju da se kategorija delinkvenata po tendenciji raslojava na anormalne delinkvente (sklonost ka kriminalnom ponašanju rezultira iz određenih duševnih obolenja, poremećaja ili nastranosti) i delinkvente po navici.¹³⁾

Kategorija profesionalnih delinkvenata odlikuje se time što im je kriminalno ponašanje jedino zanimanje, jedna vrsta zanata kojim ostvaruju sredstva za egzistenciju. »Ono što karakteriše ovu kategoriju delinkvenata, to je da su oni postigli jedan stepen kriminalne zrelosti u tom smislu što je njihov stav prema društvu nepopravljivo neprijateljski i što oni odlično poseduju jednu ili više kriminalnih tehnika.«¹⁴⁾

⁹⁾ Dr Milan Milutinović: *Kriminologija sa osnovama kriminalne politike i penologije*, str. 196, Savremena administracija, Beograd, 1976 (621).

¹⁰⁾ Dr Ljubiša Lazarević: *Povratnici, delinkventi po navici, profesionalni delinkventi i delinkventi po tendenciji u savremenom krivičnom pravu*, JRKKP, januar-mart 1966, str. 16 (172).

¹¹⁾ Dr Janko Tahović: *Krivično pravo*, str. 275.

¹²⁾ P. Canat: *Le probleme de l'unification de la peine et de mesure de suretéen qui concerne spécialement les delinüuant d' habitude*, cit. Dr Ljubiša Lazarević: *Povratnici, delinkventi po navici*... str. 16.

¹³⁾ Dr Ljubiša Lazarević: *Povratnici, delinkventi po navici*... str. 17.

¹⁴⁾ J. Pinalat: *Le probleme de l'unification des peines et mesures de surete*; *Revue international de droit pénal*, 1953, str. 583, cit. Dr Ljubiša Lazarević: *Povratnici, delinkventi po navici*... str. 17.

Polazeći od kriminološke klasifikacije recidivista zakonodavstva Švajcarske, Norveške, SR Nemačke, Belgije i Italije pored kategorije multirecidivista predviđaju kategoriju delinkvenata iz navike, a teorija i praksa Velike Britanije ne upotrebljavaju pojam recidivista, već zločinca iz navike. Naše krivično zakonodavstvo odredbama čl. 40 i 40-a KZ predviđa odmeravanje kazne u slučaju povrata i višestrukog povrata. U teoriji se smatra¹⁵⁾ da je kod određivanja višestrukog povrata — odredba čl. 40-a KZ — prihvaćena koncepcija delinkvenata iz navike, jer se za postojanje višestrukog povrata, pored objektivnih uslova (ranija osuđivanost, izvršenje novog krivičnog dela, određen protek vremena od dana izdržane kazne do ponovnog izvršenja krivičnog dela), traži se da je učinilac krivičnog dela ispoljio sklonost da i dalje vrši krivična dela, koju sklonost utvrđuje sud kroz ocenu ranije izvršenih krivičnih dela i ličnosti učinioca.

Pored navedene klasifikacije recidivista u literaturi postoje i drugi sistemi podela recidivista. Najčešće su sociološke klasifikacije (u okviru ovih klasifikacija vrši se podela prema različitim kriterijumima: stepenu društvene opasnosti — asocijalni i antisocijalni; specijalizaciji — profesionalni i mešoviti) i psihološke klasifikacije (povratnici aktivnog i pasvnog stanja, prema kriterijumu karaktera i povratnici sa normalnom i subnormalnom inteligencijom, prema kriterijumu inteligencije. J. Pinatel razlikuje tri kategorije recidivista: profesionalni, neprilagođeni i slučajni. R. Cavan deli recidiviste na četiri tipa: profesionalni delinkventi, kriminalci sa belim okovratnikom, lakši delinkventi i mešoviti tip.¹⁶⁾

Značaj kriminoloških klasifikacija recidivista je u tome što mogu da posluže penološkom tretmanu recidivista, jer polaze pre svega od karakteristika njihove ličnosti. Sem toga »logička klasifikacija i stvaranje tipova u bilo kojoj oblasti uz odgovarajuće rezerve može doprineti naučnom uopštavanju, pa posebno i praktičnim rezultatima.«¹⁷⁾

II UZROCI RECIDIVIZMA

1. *Uzroci kriminaliteta i njihovo delovanje na ponavljanje izvršenja krivičnih dela.* Recidivizam uglavnom ima iste opšte uzroke koje ima i kriminalitet. Smatra se da je kriminogeneza recidivizma i kriminaliteta u suštini zajednička.¹⁸⁾ To znači da na ponavljanje izvršenja krivičnih dela utiču pre svega elementi društvene sredine — opšti uzroci kriminaliteta, kao i razni posebni faktori i okolnosti — kriminalni faktori, koji predstavljaju neposredan uzrok kriminaliteta shvaćenog kao pojave u životu pojedinca i društva. Kao i kod kriminaliteta kao društvene pojave, etiologija recidivizma kao društvene pojave izražava se kroz opšte zakonitosti a o uzročnosti i relativnoj određenosti čovekovog ponašanja.

¹⁵⁾ Dr Ljubiša Lazarević: Povratnici, delinkventi po navici... str. 19.

¹⁶⁾ Dr Milan Milutinović: Kriminologija, str. 196.

¹⁷⁾ Dr Mihajlo Aćimović: Pravci kriminalne psihologije, str. 121, »Savremena administracija«, Beograd, 1976 (165).

¹⁸⁾ Dr Milan Milutinović: Kriminologija, str. 193.

U literaturi do sada nije izgrađena takva koncepcija etiologije recidivizma kao društvene pojave koja bi bila opšte prihvaćena. Iako takvo rešenje ne postoji, izgrađene su određene opšte konstatacije o uzrocima recidivizma. Za jugoslovensku doktrinu karakteristično je da se kriminalitet, pa i recidivizam, objašnjavaju opštim karakteristikama društva kao celine. Polazi se od posmatranja kriminaliteta kao masovne društvene pojave koja ispoljava negativna dejstva na različite načine i dovodi do štetnih posledica, a zatim se vrši analiza korena, neposrednih uzroka i drugih činilaca koji uslovljavaju pojavu kriminalnog ponašanja. Saglasno istorijsko-materijalističkoj koncepciji društvenih pojava uzroci kriminaliteta se objašnjavaju u prvom redu opštim društveno-materijalnim uslovima života. Materijalni uslovi života, koji mogu da izazovu dezintegraciju i otuđenje čoveka, povezani su sa pojavom klasa, klasne strukture i eksploatacije čoveka po čoveku. Klasni uslovi života karakterišu se eksploatacijom i ugnjetavanjem zbog čega dolazi do otuđenja ličnosti.

Marksova teorija otuđenja doprinosi boljem razumevanju opšte uzročnosti kriminaliteta. Otuđenje znači podređivanje raznim nekontrolisanim silama, tuđim ciljevima, onemogućavanje razvoja čovekove ličnosti, a javlja se pre svega u procesu radne aktivnosti. Marks pominje »otuđeni rad« koji predstavlja otuđenje izraženo u rezultatu rada i aktu proizvodnje, i »otuđeni rod« koji predstavlja otuđenje čoveka od čoveka.¹⁹⁾ Teorijom otuđenja objašnjava se nastanak pojedinih asocijalnih i kriminalnih postupaka, jer »navedeni produkcionni odnosi dobivaju kod Marksa još daleko dublje značenje pošto formiraju određenu svest, psihi i mentalitet, ukratko formiraju čoveka koji doživljava svet i društvo na iskrivljeni način.«²⁰⁾

Prema tome, opštu teorijsku osnovu za izučavanje kriminaliteta kao socijalne pojave povezane sa osnovnim svojstvima jednog društva, predstavlja takav etiološki prilaz kriminalitetu koji polazi od opštih društvenih uslova. Neki od opštih uzroka kriminaliteta su: društvena dezorganizacija, stanje društva i njegovog instituta, organa i grupa, klasni odnosi, društveno materijalni uslovi i struktura, opšti uslovi života i dr. »Kriminalitet se javlja kao funkcija dezorganizovanih uslova života. U krajnjoj liniji, problem kriminaliteta jeste problem dezintegrirane i otuđene ličnosti u takvom društvenom stanju koje se u savremenoj sociološkoj i kriminološkoj literaturi naziva često »stanjem društvene dezorganizacije.«²¹⁾

Socijalističko društvo sadrži elemente starog društva koji negativno deluju i uslovljavaju pojavu kriminalne delatnosti, a, sem toga, iz sopstvenih materijalnih uslova života rađa nove negativne i kriminogene uticaje. U njemu negativno deluju: ekonomska nejednakost, razne protivurečnosti, robnovčana privreda, sitna robna proizvodnja, nizak nivo obrazovanja i kulture, ostaci prošlosti, vaspitni nedostaci u porodici i školi i sl.

¹⁹⁾ Dr Mihajlo Aćimović: Psihološki problemi kriminalne etiologije, Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu, XI sveska, 1972, str. 23.

²⁰⁾ Dr Katja Vodopivec: O društvenim prilikama koje pogoduju socijalnoj patologiji dece i omladine, Soc. patologije dece i omladine, str. 37, cit. Dr M. Aćimović: Psihološki problemi kriminalne etiologije, str. 23.

²¹⁾ Dr Milan Milutinović: Kriminologija, str. 254—255.

Delovanje opštih uzroka je posredno preko uticaja raznih posebnih faktora i okolnosti, koji predstavljaju neposredne uzroke kriminalnog ponašanja. Neposredni uzroci kriminalnog ponašanja su mnogobrojni a neki od njih su: ekonomske krize i poskupljenje života uopšte, osiromašenje i beda, bogatstvo, stambena kriza, prostitucija, alkoholizam i druge socijalpatološke pojave, degradirana porodica, pojava rata i ratnih uslova, politički, kulturni i drugi sukobi, birokratske i malograđanske deformacije, parazitski način života.²²⁾ S obzirom na to da na pojavu kriminaliteta deluju navedeni posebni faktori i okolnosti, kriminalitet se mora objašnjavati ne samo delovanjem opštih uzroka koji karakterišu društvo u celini, već delovanjem uticaja raznih posebnih faktora i okolnosti. »Opšte koje nema za podlogu pojedinačno i posebno, pretvara se u prazno apstraktno, izolovano od stvarnosti«,²³⁾ tako da se odnos između kriminaliteta kao društvene, masovne i individualne pojave naučno objašnjava određivanjem odnosa između opšteg, posebnog i pojedinačnog.

Polazeći od toga da je recidivizam posebna društvena pojava u okviru kriminaliteta, možemo reći da na ponavljanje kriminalnog ponašanja utiču svi navedeni opšti uzroci i kriminogeni faktori koji dovode do kriminaliteta uopšte. Recidivizam, kao i kriminalitet, treba da se proučava kao konkretna društvena pojava, dinamična i složena po svojoj strukturi, kao društvena pojava koja se nalazi u posebnom odnosu prema društvenoj strukturi, nivou proizvodnih snaga datog društva i drugim elementima društvene strukture. Prilikom objašnjavanja uzroka ponavljanja krivičnih dela, saglasno marksističkoj koncepciji objašnjavanja kriminaliteta, treba poći od opštih društveno-materijalnih uslova života.

2. *Posebni uzroci koji dovode do ponavljanja izvršenja krivičnih dela.* Polazna osnova za objašnjavanje etiologije recidivizma su opšti uzroci koji dovode do vršenja krivičnih dela, kao i posebni kriminogeni faktori koji proizilaze iz opštih uzroka i neposredno dovode do delinkventnog ponašanja. Dalji stepen ka utvrđivanju etiologije recidivizma je posmatranje recidivizma kao posebne pojave. To znači da treba utvrditi zbog čega je pojedinac, uprkos ranijem negativnom iskustvu koje je imao zbog izvršenja krivičnog dela, ponovo došao u sukob sa društvenim normama kojima se štite društvene vrednosti.

Neposredni sociogeni faktori kriminaliteta — uzroci i uslovi koji dovode do kriminaliteta — utiču i na ponavljanje kriminalnog ponašanja. U okviru ovih grupa faktora postoje oni koji u jačem stepenu deluju na ponavljanje izvršenja krivičnih dela nego na primarno delikventno ponašanje. Dejstvo mnogih od ovih faktora na formiranje čovekove ličnosti je pozitivno, a kriminogeno deluju samo kada u njihovoj strukturi postoje određeni nedostaci.

Istraživanja pokazuju da na ponavljanje izvršenja krivičnih dela naročito utiču: nepovoljna porodična sredina, nedovoljno i nepotpuno obrazovanje i nezaposlenost, neadekvatan tretman u toku izvršenja kazne lišenja slobode, dejstvo zatvorske zajednice, nepovoljno

²²⁾ Dr Milan Milutinović: *Kriminologija*, str. 270.

²³⁾ Dr Milan Milutinović: *Kriminologija*, str. 279.

prihvatanje od strane društvene sredine i nedovoljna postpenalna pomoć, kao i delinkventnost u maloletstvu.

U cilju konkretnog upoznavanja problema recidivizma odabrali smo uzorak koji su sačinjavali svi višestruki recidivisti (ahvaćeni u smislu odredbe čl. 40-a KZ) koji su se septembra 1976. godine nalazili na izdržavanju kazne u Kazneno popravnom domu u Nišu. Tih slučajeva je bilo svega sedamdeset. Smatrali smo da okolnost što su bili u pitanju samo višestruki povratnici ne umanjuje reprezentativnost uzorka, jer kod takvih prestupnika specifičnost uzroka recidivizma dolazi do naročitog izražaja.²⁴⁾

a) *Nepovoljna porodična sredina* uslovljavajući određene poremećaje ličnosti, vodi izazivanju sukoba po progresiji koja se kreće od povlačenja iz stvarnosti (faza lišavanja) do otvorenih napada (faza kompenzacije).²⁵⁾ Porodična sredina predstavlja polaznu tačku vaspitanja, iz nje se razvija osećajni i intelektualni odnos prema široj društvenoj sredini, ali, ako u njoj postoje poremećeni porodični odnosi (nepoštovanje majke od strane oca i obratno, tuče, svađe, nemovalno ponašanje roditelja, odsustvo potrebnog nadzora i sl.) ili je degradirana, ona ne može da pravilno ostvari ovu svoju funkciju. Ovakva porodična sredina može da dovede do primarnog delinkventnog ponašanja, a, usled nemogućnosti da pravilno prihvati primarnog delinkventa i pomogne u procesu njegove resocijalizacije, može da predstavlja uzrok ponovnog delikventnog ponašanja.

Izučavanje 17 slučajeva višestrukih povratnika pokazuje da je sedam povratnika živelo u potpunoj porodici, dok je kod ostalih porodica deficijentna bilo zbog smrti jednog od roditelja ili razvoda braka. U četiri slučaja deficijentnih porodica otac je alkoholičar, u jednom slučaju majka je zasnivala tri bračne i jednu vanbračnu zajednicu a u dva slučaja kontrola majke je bila sasvim blaga. Od izučavanih 17 slučajeva pomenućemo dva koja nam se čine karakterističnim kada se radi o uticaju nepovoljne i neadekvatne porodične sredine na ponavljanje kriminalnog ponašanja.

Višestruki povratnik MV rođen 1947. godine počeo je sa devijantnim ponašanjem kao mlađi maloletnik, zbog čega je više puta bio u prihvatilištima i domovima. Boravak u ovim ustanovama nije uticao na njegovo popravljanje i nastavio je sa vršenjem krivičnih dela krađe i teške krađe. Kao maloletnik zbog ovih krivičnih dela iz-

²⁴⁾ Izbor navedenih 17 slučajeva izvršen je korišćenjem matične knjige KPD a prema kriterijumu broja ranijih osuda i vremena provedenog na izdržavanju kazne lišenja slobode. Pored matične knjige kao izvor podataka korišćen je dosije osuđenika, koji sadrži podatke o osuđenom licu (opšti podaci, podaci o kazni, pravosnažna presuda po kojoj se nalazi na izdržavanju kazne, podaci o ranijim osudama), podatke o postupanju za vreme izdržavanja kazne (lista pogodnosti, zaključci uprave o programu postupanja), autobiografiju koju sastavlja sam osuđeni, izveštaj lekara o zdravstvenom stanju, izveštaj psihijatra, psihološka razmatranja o osuđenom, izveštaj prijemnog odeleđa, podaci o razgovoru sa socijalnim radnikom, disciplinske kazne, podaci sa radnog mesta. Sem toga obavljen je razgovor sa osuđenim licem i vaspitačima doma.

²⁵⁾ R. Vienné: Consideration sur la psychologie l' origine de l' état dangereux et les facteurs de réadaptation des multirecidivistes, cit. dr M. Milutinović: Kriminologija, str. 194.

rečena mu je vaspitna mera pojačani nadzor organa starateljstva, ali ni ona nije popravno delovala. I dalje vrši krivična dela krađe i teške krađe, tako da mu je izrečena kazna maloletničkog ztvora. Posle punoletstva nastavlja sa vršenjem krivičnih dela krađe i teške krađe i od 1968. godine se ređaju osuda za osudom, tako da je kratko vreme na slobodi a mnogo duže u ustanovama za izvršenje kazne lišenja slobode. U KPD Niš je izdržavao kaznu strogog zatvora u trajanju od 5 godina zbog krivičnog dela krađe i teške krađe. Za vreme izdržavanja ove kazne bežao je iz doma i bio je uhvaćen po poternici. Posle izlaska iz doma nastavio je sa vršenjem istovrsnih krivičnih dela i po presudi od 1973. godine ponovo se nalazi u KPD u Nišu gde izdržava kaznu strogog zatvora u trajanju od 4 godine i 6 meseci. Za vreme izdržavanja kazne bežao je iz doma i četiri meseca se nalazio u bekstvu. Sva izvršena krivična dela priznaje. Iz dosijea se vidi da potiče iz seljačke porodice, da je rano ostao bez majke, tako da je o njemu i dvojici njegove braće preuzeo brigu otac. Otac je alkoholičar, maltretirao je porodicu, naročito majku, tukao je i terao iz kuće, pa je čak pokušao obljudu nad snahom. Zbog ovakve situacije u kući MV se odao skitanju i kao maloletnik je boravio u mnogim mestima širom Jugoslavije. U kući nije mogao da ostane, jer ga je otac isterao, pa je nastavio sa skitanjem i počeo je da vrši krivična dela. Prilikom razgovora, koji je sa njim obavljen, stalno ističe odsustvo roditeljske ljubavi, maltretiranje od strane oca, činjenicu da je uvek bio odbačen i teran iz kuće, kao i to da mu roditelji nisu omogućili da završi redovno školovanje. Seća se da ga je otac pod dejstvom alkohola bez razloga udario cokulom po čelu od čega mu je ostao ožiljak.

Višestruki povratnik CB rođen 1944. godine sa vršenjem krivičnih dela počeo je kao maloletnik, tako da je pet godina proveo u domu za vaspitanje mladih. Po izlasku iz doma vrši krivična dela krađe i teške krađe i od 1966. godine pet puta je osuđivan. U KPD u Nišu izdržavao je kaznu strogog zatvora u trajanju od 2 godine i 6 meseci zbog krivičnih dela krađe i teške krađe. Iz Doma je izašao 1970. godine, ali je nastavio sa vršenjem istovrsnih krivičnih dela, tako da je ponovo osuđen na kaznu strogog zatvora u istom trajanju i u KPD je od 22. 11. 1974. g. Iz dosijea se vidi da je odrastao u deficitnoj porodici — otac i majka se razveli, a on je poveren ocu. Otac je težak alkoholičar, tako da je često dolazio u sukob sa njim, a majka više nije o njemu vodila brigu. Zbog stalnih sukoba sa ocem počeo je da odlazi u kafanu i upotrebljava alkohol kao maloletnik, a zatim je počeo sa vršenjem krivičnih dela. Prilikom razgovora, koji je sa njim obavljen, ističe nedostatak roditeljske ljubavi i brige i smatra da je to uticalo da mu kafana i društvo u njoj postanu najbolji prijatelji. Ogorčen je na oba roditelja, za njih nije emocionalno vezan i u toku izdržavanja kazne sa njima ne održava nikakve veze.

Smatramo da je u navedenim slučajevima dejstvo nepovoljnih porodičnih prilika na formiranje ličnosti bilo negativno i da predstavlja jedan od faktora koji su doveli do primarnog a zatim i do ponovnog delikventnog ponašanja.

b) *Nedovoljno i nepotpuno obrazovanje i nezaposlenost* utiču kako na primarno delikventno ponašanje, tako i na ponavljanje vršenja krivičnog dela. Nedovoljno i nepotpuno obrazovanje povezano je i sa delovanjem škole na proces vaspitanja i obrazovanja ličnosti. Ipak, škola teško može da ispravi nedostatke i propuste u porodičnom vaspitanju, što utiče i na sam rezultat vaspitnog i obrazovnog uticaja škole. Na ovo ukazuju rezultati istraživanja o okolnostima koje su uticale na vaspitanje povratnika izvršeno u Mađarskoj od strane Državnog zavoda za kriminalistiku. Istraživanje je sprovedeno nad grupom od preko 1.000 povratnika i tom prilikom konstatovano da se usled lošeg vaspitanja nisu stvorili ili razvili etički stavovi koji predstavljaju osnovu za prilagođavanje normama, da nije uspelo stvaranje objektivnih uslova za uključivanje u društvo, zbog čega ova lica svoje socijalne potrebe zadovoljavaju u negativnim sredinama. U takvim sredinama stvaraju stavove kojima opravdavaju vršenje krivičnih dela.²⁶⁾

Nedostatak potrebnog obrazovanja i stručnog osposobljavanja dovodi do nemogućnosti zaposlenja ili neadekvatnog zaposlenja, što uslovljava loše materijalne uslove života, bedu i siromaštvo. Od 17 slučajeva višestrukih povratnika pri KPD u Nišu, u dva slučaja se radi o nepismenim licima, jedno lice je završilo sedam a jedno osam razreda osnovne škole, dok su ostali završili četiri razreda osnovne škole. Znači, većina je bez osnovnog obrazovanja i sa minimalnim osnovnim obrazovanjem. U toku izdržavanja kazne svi su stekli određene kvalifikacije polukvalifikovanog radnika, ali je samo jedan po izlasku sa izdržavanja ranije kazne uspeo da nađe zaposlenje, dok ostali za vreme boravka na slobodi nisu bili zaposleni. U toku obavljenog razgovora sa osuđenima, dvojica izjavljuju da će nastaviti sa vršenjem krivičnih dela posle izlaska iz KPD ukoliko ne nađu zaposlenje.

c) *Neadekvatan tretman u toku izvršenja kazne lišenja slobode.* U toku izvršenja kazne lišenja slobode prema osuđenima se primenjuje određen tretman u cilju njihovog popravljanja i resocijalizacije. Kada takav osuđenik, koji se javlja kao primarni delinkvent, posle izdržavanja kazne ponovi krivično delo i dođe ponovo u ustanovu za izvršenje kazne lišenja slobode, postavlja se pitanje da li je tretman, koji je ranije bio primenjen prema njemu, bio adekvatan i kako su propusti tog ranijeg tretmana.

Pregledom dosijea 17 višestrukih povratnika pri KPD u Nišu, utvrđeno je da je u devet slučajeva mišljenje vaspitača, posle obavljenog razgovora sa osuđenikom a pre izlaska iz KPD, da rezultati rada sa osuđenikom nisu zadovoljavajući, da proces resocijalizacije nije uspeo i da se može očekivati ponovo vršenje krivičnog dela. U svim ovim slučajevima zaista je i došlo do ponovnog vršenja krivičnog dela i dolaska u ustanovu za izdržavanje kazne lišenja slobode. Međutim, u dosijeu nije konstatovano da li postoje propusti u sprovođenju ranijeg tretmana, koji su to propusti, da li je i kako raniji tretman izmenjen u toku ponovnog izvršenja kazne lišenja slobode

²⁶⁾ Dr Miloš Vermeš: Povrat u mađarskom krivičnom pravu, Problemi povrata, XVIII međunarodni kurs iz kriminologije, str. 517.

u istoj ustanovi. Smatramo da je u ovim slučajevima, pored ostalih uzroka koji su dovodili do ponavljanja kriminalnog ponašanja, neadekvatan tretman takođe doprineo da dođe do ponovnog vršenja krivičnog dela.

Ipak, neadekvatan tretman ne dovodi neminovno i u svakom slučaju do ponavljanja izvršenja krivičnog dela. On može predstavljati jedan od faktora koji u određenim slučajevima može dovesti do ponavljanja kriminalnog ponašanja.

d) *Dejstvo zatvorske zajednice* se sve više u literaturi ističe kao poseban uzrok ponavljanja izvršenja krivičnog dela. Zatvorska zajednica ima određene specifičnosti. Ona predstavlja »jedinственu zajednicu, jer se održava pomoću zidova i oružja, zakona i pravila«,²⁷⁾ u njoj postoje »društveni odnosi, komuniciranje, koje te odnose čini mogućim i drugi društveni procesi«. ²⁸⁾ Kao i svaka druga zajednica, zatvorska zajednica ima svoju kulturu i u njoj najpre dolazi do tzv. »univerzalne prizonizacije«²⁹⁾, koja se odnosi na sve zatvorenike znači prisvajanje u većem ili manjem stepenu običaja i navika, opšte kulture ztvora. Sem toga, postoje izvesni faktori koji dovode do prihvatanja devijantne subkulture ztvora i do integracije zatvorenika u ovu subkulturu. U prvi plan istupaju »heroji, koji svojim stavom, kriminalnim iskustvom, prednostima inteligencije, autoritetom, pa čak i fizičkom snagom sugerišu niz stvari i postupaka... Snaga i uticaj ovih istaknutih ličnosti kao i cjelokupne atmosfere svijeta ztvora, drže gvozdanim stegama za sebe veliki broj zatvorenika, oni ih održavaju i podržavaju na putu zločina.«³⁰⁾

Značajno dejstvo zatvorske zajednice odnosi se na negativno spajanje između prizonizacije i prilagođavanja posle izlaska iz zatvora. Univerzalni faktori prizonizacije mogu tako negativno da deluju na osuđenika koji je dugo godina proveo u zatvoru da dovedu u pitanje njegovo uspešno prilagođavanje društvenoj zajednici. Čestim boravkom u zatvorskoj sredini dolazi do takve adaptacije i prizonizacije opšte kulture ztvora da kratak boravak na slobodi predstavlja razočarenje zbog nemogućnosti prihvatanja i prilagođavanja novim uslovima života. Tako se može objasniti činjenica da postoji određen broj višestrukih povratnika koji su skoro čitav svoj život proveli u zatvoru. Oni su više adaptirani na život u zatvorskoj zajednici, dobro poznaju režim u zatvoru, disciplinovani su, izvršavaju svoje obaveze, jer znaju da će tako dobiti određene pogodnosti. Sem toga, oni računaju sa velikom verovatnoćom da će se ponovo vratiti u za-

²⁷⁾ Jelena Špadijer — Džinić: Sociološka israživanja zatvorske zajednice, JRKKP 4/67, str. 557.

²⁸⁾ B. E. Mc Clenahan, *The Changing Urban Neighbourhood*, Univ. of S. California Studies: Social Science Series, No 1, 1929, pp 104—107, cit. Jelena Špadijer — Džinić: Sociološka istraž. zatvorske zajednice. str. 557.

²⁹⁾ Termin »prizonizacija« dolazi od reči »prison« i u našoj literaturi se upotrebljava uz napomenu da termin »prison« odgovara određenoj vrsti KP ustanova kod nas.

³⁰⁾ Dr Rajka Kupčević — Mladenović: Osnovi penologije, str. 117, Svjetlost, Sarajevo, 1972 (214).

tvorsku zajednicu, pa je za njih bolje da prihvataju obaveze i izvršavaju ih bez naročitog otpora.³¹⁾

Iz dosijea šest višestrukih povratnika od izučavanih 17 slučajeva pri KPD u Nišu, vidi se da nisu disciplinski kažnjavani niti su dolazili u sukob sa ostalim osuđenima i osobljem doma, a svoje radne i druge obaveze uredno izvršavaju. Mišljenje vaspitača o ovim povratnicima je da se odlično snalaze u zatvorskoj sredini, bolje nego u životu na slobodi, da uživaju određen ugled među ostalim osuđenima i zbog disciplinovanosti često koriste pogodnosti doma. U ustanovi imaju određenu sigurnost, materijalno su obezbeđeni, dok im život na slobodi često donosi razočarenje — neprihvatanje od strane porodice i šire zajednice, materijalnu neobebeđenost i nezaposlenost — zbog čega ponovo vrše krivična dela.

e) *Nepovoljno prihvatanje od strane društvene sredine i nedovoljna postpenalna pomoć.* Dejstvo zatvorske zajednice na ponovno vršenje krivičnih dela sigurno bi se smanjilo kada bi delikvent posle izlaska iz ustanove bio bolje prihvaćen od strane širih i užih društvenih grupa i organizacija. S obzirom na to da se delinkvent vraća u sredinu koja ga poznaje kao izvršioca krivičnog dela, vrlo često dolazi do neprihvatanja takvog lica kao korisnog člana društvene zajednice, tako da se ono ponovo vraća kriminalnom ponašanju. Na ovo ukazuju prethodne provere koje vrši ustanova za izvršenje kazne lišenja slobode kada osuđeno lice traži da bude pušteno na uslovni otpust. Reagovanje sredine u kojoj se povratnik nalazio pre dolaska na izdržavanje kazne je nepovoljno, ona ne želi da se to lice vrati, jer postoji nemogućnost da će izvršiti novo krivično delo. Sigurno je da ova sredina neće prihvatiti na odgovarajući način povratnika posle izdržane kazne. Ako se tome doda činjenica da je boravak u zatvoru imao negativne posledice u odnosu na porodicu povratnika — u većini slučajeva došlo je do razvoda braka — ako i nemogućnost zaposlenja ovog lica posle izlaska sa izdržavanja kazne, razumljivo je da u ovakvoj situaciji ponovo dolazi do kriminalnog ponašanja. Nedovoljna je i postpenalna pomoć koja se pruža povratnicima, jer nedostaje potrebna aktivnost društvenih ustanova i institucija — kod nas Centra za socijalni rad da se pomogne povratnicima u pogledu zaposlenja, obezbeđenja smeštanja i ishrane ili davanja novčanih sredstava.

f) *Delikventnost u maloletstvu* prema shvatanjima zastupljenim u literaturi predstavlja faktor recidivizma u kasnijim godinama. Ovo shvatanje je potvrđeno brojnim istraživanjima iz kojih proizilazi da su mnogi odrasli delinkventi recidivisti počeli svoju »kriminalnu karijeru« kao maloletnici.³²⁾ Oni koji su u mladosti počeli sa sitnim prestupima bežanje iz škole, kuće, skitnja, sitne krađe i sl. — kasnije prelaze na teže oblike antisocijalne delatnosti, što pokazuje da kod njih postoji progresija u kriminalnom ponašanju. Ova koncep-

³¹⁾ Dr Marjan Blajec, dr Miloš Kobal, dr Katja Vodopivec: Studija o povratnicima u KPD u Mariboru, Problemi povrata, izd. Instituta za kriminologiju pri Pravnom fakultetu u Ljubljani, publikacija br. 6, Ljubljana, juni 1962, str. 197.

³²⁾ Dr Milan Mlntinović: Kriminologija, str. 196.

cija potvrđena je proučavanjem našeg uzorka od 17 višestrukih povratnika. Njih jedanaestoro je otpočelo sa kriminalnom delatnošću u doba maloletstva. S obzirom na ovakav uticaj delinkventnosti u maloletstvu na kasnije kriminalno ponašanje, etiologija maloletničke delinkvencije predstavlja složen i sveobuhvatan problem i posebnu oblast izučavanja.

3. *Karakteristike ličnosti povratnika.* Pored kriminogenih društvenih faktora, kojima pripada osnovna uloga u formiranju čoveka kao delinkventa, proučavanje subjektivne komponente aktivnosti — osobina izvršilaca krivičnih dela — doprinosi objašnjavanju subjektivne etiologije kriminaliteta. Kriminologija proučava kriminalitet kao pojedinačnu (individualnu) pojavu, jer za objašnjavanje uzroka kriminaliteta nije dovoljno samo izučavanje objektivnih spoljnih faktora, već je potrebno proučavati ličnost delinkvenata, njene osobine i svojstva. Stoga je potrebno kod izučavanja uzroka recidivizma izučavati ličnost povratnika u meri u kojoj ona utiče na ponavljanje izvršenja krivičnih dela.

Kao i kod ostalih delinkvenata i kod povratnika je potrebno psihološka objašnjenja uzročnosti kriminaliteta grupisati oko dve grupe problema: razvoj ličnosti do izvršenja dela i prelazak na delo.³³⁾ Razvoj ličnosti zavisi od nasleđa, sredine i aktivnosti pojedinca, a kada pristupi izvršenju krivičnog dela ličnost je u svom razvoju došla do određenog stanja.³⁴⁾ U literaturi se ističe da se povratnici gledano psihološki odlikuju određenim osobinama koje su pogodne za ponavljanje kriminalnog ponašanja. To su tzv. »kriminogene osobine« i njih je teško odrediti zbog toga što osobine izvršilaca krivičnih dela nisu jasno razgraničene od osobina drugih ljudi i ne dovede u svakom slučaju i neminovno do delinkventnog ponašanja i ponavljanja izvršenja krivičnih dela, već samo lakše dovode do preduzimanja krivične delatnosti.

Značajnu ulogu u javljanju kriminaliteta i recidivizma kod delinkvenata imaju dve osobine ličnosti — sklonost i navika. »Ako se više puta ponavlja vršenje jednog društvenog dela, stvara se navika za njegovo vršenje koja se ispoljava u pamćenju i koja praćena raznim sekundarnim reakcijama. Tim putem jednom licu postaje svojstveno vršenje određenih dela — krađe, pronevere, tuče i slično. Tako se stvara poseban tip delinkvenata po sklonosti, koji teže, po pravilu, vršenju istih vrsta krivičnih dela.«³⁵⁾ Kod delinkvenata iz navike »navika otkriva statičku stranu opasnog stanja, ukazujući na latentne i permanentne sklonosti učinioca za povremeno ponavljanje kriminalne delatnosti.«³⁶⁾ Kod profesionalnih delinkvenata »profesionalnost je posebna vrsta navike (u smislu istrajnosti u vršenju krivičnih dela) i rešenost da se vršenjem krivičnih dela stvore sredstva za život«, dok kod delinkvenata po tendenciji »kriminalna tendencija nije neuračunljivost, lice sa ovakvim naklonostima ka vršenju kri-

³³⁾ Dr Mihajlo Acimović: Psihološki problemi kriminalne etiologije, str. 12.

³⁴⁾ Dr Nikola Rot: Psihologija ličnosti, str. 144, 155, 157, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd, 1969 (202) cit. dr M. Acimović: Psihološki problemi kriminalne etiologije, str. 13.

³⁵⁾ Dr Milan Milutinović: Kriminologija, str. 351.

³⁶⁾ Dr Janko Tahović: Krivično pravo, str. 279.

vičnog dela je duševno zdravo i sposobno za svest i htenje, ali se karakteriše amoralnošću, bezobzirnošću i otupelošću svakog osećanja.«³⁷⁾

Prema J. Pinatel³⁸⁾ u okviru grupe delinkvenata iz navike moguće je razlikovati dve podvrste: a) pravog zločinca — odvažnog i aktivnog; b) delinkventa drugih osobina namenjenog za sporednu ulogu. Pravu »kriminalnu ličnost« Pinatel opisuje uz pomoć psiholoških crta, koje se mogu grupisati u jedno centralno jezgro koje upravlja prelaskom na delo i daje formulu temibiliteta ili kriminalne podobnosti. Crte obuhvaćene centralnim jezgrom su: egocentrizam, labilnosti, agresivnost i afektivna ravnodušnost i od njih zavisi prelazak na delo.³⁹⁾

Imajući u vidu karakteristiku povratnika da teško podnose spoljne pritiske i konflikte u svojoj sredini, psihoanalitički orijentisani pisci izveli su zaključak da se radi o frustriranim licima, da su frustracije iz ranog detinjstva, da dovode do kompleksa inferiornosti zbog čega ova lica vrše krivična dela da bi otklonila taj nedostatak. Kod njih je »veoma snažan prag tolerancije na lišavanja«, zbog čega »rado prihvataju agresiju kao odbranu.«⁴⁰⁾ U pogledu temperamenta, smatra se da su delinkventi koji ponavljaju kriminalnu delatnost iz kategorije ljudi koji brzo reaguju, osetljivo i afektivno — to su lica koleričnog i donekle melanholičnog temperamenta. »Takva stanja su vezana, prema psihoanalitičarima, najčešće za one duboke psihološke mehanizme koji datiraju od ranije, a često vode poreklo iz rane mladosti delinkventa.«⁴¹⁾

Analizirajući psihološke karakteristike ličnosti povratnika Hans Hinderer ističe da povratnici pokazuju nedovoljnu istrajnost u radu, skloni su lakom i površnom raspoloženju tako da su nekada sasvim ravnodušni i nezainteresovani, a nekada agresivni. Vremenom vrše krivična dela kao »rutinsku sklonost sa sračunatim rizikom« i sve većom bezobzirnošću. Sistematski planiraju izvršenje krivičnog dela, sigurnije vrše krivične radnje, svojim ponašanjem ostavljaju utisak snažne i otporne ličnosti, posebno opasne. Međutim, ta agresivnost, bezobzirnost i brutalnost predstavlja izraz slabosti same ličnosti, slabe strukture ličnosti, koja se produbljuje sa svakim novim izvršenim krivičnim delom.⁴²⁾

Na osnovu izvršenih ispitivanja Kriminološke sekcije pri Nacionalnom centru za prevenciju društvene odbrane u Italiji,⁴³⁾ pronađene su i evidentirane razlike između primarnih učinilaca i povratnika. Za razliku od primarnih učinilaca »povratnici su pokazali slabije stvaralaštvo, slabiju kontrolu fantazije, visoki stepen stereotipnosti, visoki stepen istrajnosti, učestalih pojava defektnih intelek-

³⁷⁾ Dr Janko Tahović: Krivično pravo, str. 279.

³⁸⁾ J. Pinatel: Pokušaj sinteze kriminoloških i pravnih aspekata povrata, Problemi povrata, str. 375.

³⁹⁾ J. Pinatel: Personalité criminelle et prevention de la criminalité str. 5—6, Conference, VI Congres international de criminologie, cit. dr M. Acimović: Psihološki problemi krim. etiologije, str. 18.

⁴⁰⁾ Dr Milan Milutinović: Kriminologija, str. 96.

⁴¹⁾ Dr Milan Milutinović: Kriminologija, str. 344.

⁴²⁾ Dr Hans Hinderer: Ličnost povratnika, JRKKP 4/74, str. 659.

⁴³⁾ Ispitan je veliki broj prestupničkih registara za mlađe punoletnike i prvoprestunike na području Rima.

tualnih svojstava, veću sumnjičavost i agresivnost prema okolini, češće depresivne reakcije, manji stepen osećanja krivice i slabiju prognozu.«⁴⁴⁾

Studija o zatvorinicima jednog engleskog kaznenog zavoda (1963) pokazuje da su delinkventi iz navike u većini slučajeva »prevrtljive, lenje ličnosti, kojima je sitna krađa predstavljala poslednju liniju otpora.«⁴⁵⁾

Istraživanja vršena u KPD u Mariboru i Igu pokazuju da su kod povratnika uočeni: niži nivoi inteligencije u odnosu na neosuđena lica, stereotipnost u reagovanju, slabiji stavovi u porodičnoj, zdravstvenoj, emocionalnoj i profesionalnoj prilagođenosti, kao i nesrazmera između realnih mogućnosti za vođenje kriminalnog života i vrednosti koristi iz krivičnih dela koja vrše.⁴⁶⁾

Navedeni pregled shvatanja o psihološkim faktorima koji mogu da utiču na ponavljanje izvršenja krivičnih dela, kao i pregled istraživanja koja su vršena radi utvrđivanja psiholoških karakteristika ličnosti povratnika, ukazuje na važnost izvesnih psiholoških osobina i procesa na ponavljanje kriminalnog ponašanja. Međutim, te psihičke osobine i procesi »ne vode neizbežno u takvo ponašanje, ali se zato lica sa takvim osobinama mogu lakše navesti na put kriminaliteta i sreću se često među recidivistima.«⁴⁷⁾

Sem psiholoških faktora koji mogu da utiču na ponavljanje izvršenja krivičnih dela, kada se radi o karakteristikama ličnosti povratnika, ističu se i psihopatološki faktori. Mnogobrojna istraživanja⁴⁸⁾ pokazuju da je među recidivistima veliki broj psihopata, odnosno sociopata. Kod psihopatskih ličnosti »intelektualne funkcije se obavljaju bez naročitih smetnji ili grešaka, ali ostale psihičke osobine svojom nastranošću onemogućavaju te osobe da se prilagode socijalnim i moralnim normama društva u kojima žive.«⁴⁹⁾ Oni traže sopstvena zadovoljenja, nedostaje im čvrsto postavljen cilj u životu, agresivni su i impulzivni, a nastranost afekta, volje i nagonskog života doprinosi nemogućnosti njihove adaptacije na životne prilike i uslove, što se reperkutuje u raskoraku između njihovog života i života zajednice.⁵⁰⁾

Istraživanja vršena u kazneno-popravnim ustanovama pokazuju da se delinkventi sociopati odlikuju posebnim manifestacijama ponašanja i to: u afektivnoj oblasti (impulzivan-eksplozivan, nasilan,

⁴⁴⁾ F. Ferracuti: Psihološki aspekt povrata, JRKKP 1/69, str. 70—71.

⁴⁵⁾ Denis Szabo: Etiologija povratništva, Problemi povrata, str. 398.

⁴⁶⁾ Dr Lj. Bavcon, dr M. Kopal: Recidivizam kao društveni problem, Problemi povrata, Izd. Instituta za kriminologiju pri Pravnom fakultetu u Ljubljani, publikacija br. 6, str. 9—11.

⁴⁷⁾ Dr Milan Milutinović: Kriminologija, str. 194.

⁴⁸⁾ Istraživanje Schnell-a pokazuje da je od 502 višestruka povratnika 48,7% psihopata; M. Riedl je između 800 delinkvenata iz navike našao 40% psihopata; Michell je kod 302 delinkvenata iz navike utvrdio 83% psihopata a Verwaek u grupi od 6.000 povratnika 90% psihopata. (cit. Vodinelić: Društvena opasnost od ličnosti delinkvenata psihopata, Psihopatske ličnosti, Izd. Psihijatrijske bolnice Vrapče, Zagreb, 1972, str. 132).

⁴⁹⁾ Dr D. Jevtić: Sudska psihopatologija, Medicinska knjiga, Beograd — Zagreb, 1960, str. 9 (551).

⁵⁰⁾ Dr Božidar Krstić: sociopatske ubice na čuvanju i lečenju, Psihopatske ličnosti, str. 408.

razdražljiv, antisocijalan) i moralno-etičkoj oblasti (asocijalan, bezo- sećajan-egoist i povodljiv). Sem toga, ovi delinkventi vrše samopovre- đivanje (vešanjem, trovanjem, rezanjem, gutanjem stranih tela) i te- toviranje.⁵¹⁾ Sve navedene manifestacije ponašanja uočene su u 12 slučajeva višestrukih povratnika-psihopata u KPD u Nišu. U dosijeu ovih povratnika konstatovano je da su antisocijalne ličnosti, impul- zivne-reaguju svađom i agresijom, sugestibilne, ali i egocentrične li- čnosti koje nisu ni za koga emocionalno jače vezane. Četiri lica su tetovirana: dva po celom telu, jedno na čelu, jedno po rukama; jed- no lice je sklono samopovređivanju a jedno poriomaniji. Sem ovih karakteristika ličnosti povratnika-psihopata i manifestacija njihovog ponašanja, uočena je i slaba Ego percepcija. Slaba Ego percepcija psihopatske ličnosti onemogućava obradu afekata i nagona na odgo- varajući način, zbog čega dolazi do impulzivnog razrešenja konflikta, što je rezultat nesposobnosti Ega da podnese nezadovoljstvo, bol i napetost.⁵²⁾

Postojanje velikog broja psihopatskih ličnosti među povratni- cima ne znači da su svi povratnici psihopate i da psihopatija pred- stavlja uzrok koji neposredno dovodi do kriminalnog ponašanja i ponavljanja izvršenja krivičnih dela nezavisno od ostalih uzroka. Osobine psihe psihopate-sociopate kao što su: uzbudljivost, koleblji- vost, nestalnost, emocionalna nezrelost, emocionalna hladnoća, izo- pačena seksualnost, sugestibilnost, kao i čitava psihička struktura njihove ličnosti, lakše dovode do ponavljanja kriminalnog ponašanja. »Kod ljudi sa napred pominjanim biološkim karakteristikama mogu postojati predispozicije, ali ne i predeterminacije ka kriminalitetu«, s tim što se »ni te predispozicije ne mogu pripisati samo jednom izolovano posmatranom faktoru.«⁵³⁾ Prema tome, značaj psihopato- loških faktora, posebno psihopatija, za ponavljanje izvršenja krivič- nih dela različit je u raznim slučajevima, ali je u većini slučajeva manji nego značaj drugih faktora koji dovode do ponavljanja krimi- nalnog ponašanja.

III PROBLEMI TRETMANA

1. *Stav zakonodavstva, sudova i društvene sredine prema povrat- nicima.* Za razliku od delinkvenata koji se prvi put javljaju kao izvršio- ci krivičnih dela, kod povratnika je znatno teže i komplikovanije po- novno uključivanje u društvo i društvene procese, jer su se kod po- vratnika učvrstili određeni načini ponašanja i navike protivne posto-jećim normama i uobičajenom načinu ponašanja. Kroz tretman tre- ba izmeniti te navike, način ponašanja i ličnost povratnika, tako da se ponovo uključi u društveni život. Pri tome, pojam tretmana pri- hvatamo u najširem vidu kao »sve utjecaje koje vrši društvo kako

⁵¹⁾ A. Sobotinčić, Dj. Maras, I. Košuljandić: Sociopatske ličnosti i krimi- nalitet, Psihopske ličnosti, str. 335—336.

⁵²⁾ Ivan Nastović: Psihopatija u svetlu Ego-psihologije, Psihopatske li- čnosti, str. 86.

⁵³⁾ Dr Mihajlo Acimović: Psihopatološke i biološke teorije u novijoj kri- minologiji, Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu, 1974, str. 199 (399).

bi ubuduće spriječilo vršenje novih krivičnih djela kod pojedinaca. Tako shvaćen tretman obuhvata čitav krivičnopravni postupak od momenta kada se saznalo za krivično djelo i počinitelja, pa do momenta kada društvo drži da može napustiti brigu za počinitelja zbog toga što on za društvo nije više opasna ličnost.⁵⁴⁾

Društveno reagovanje prema povratnicima kretalo se od isključive primene kazne do sistema kombinovanja kazne i mere bezbednosti, pa su krivična zakonodavstva prihvatila različita rešenja kada je u pitanju kažnjavanje povratnika:

— Krivična zakonodavstva SSSR-a, Čehoslovačke, pojedinih država SAD i Grčke predviđaju pooštrenu kaznu prema povratnicima;

— Krivična zakonodavstva Italije, Norveške, Brazila, SR Nemačke, Francuske (Zakon o relegaciji iz 1885.g.), Belgije, predviđaju izricanje mere bezbednosti uz kaznu delinkventu iz navike, delinkventu po profesiji ili tendenciji, s tim što mera bezbednosti obuhvata lišavanje slobode i izdržava se posle izdržane kazne;

— Krivično zakonodavstvo Švajcarske predviđa da se delinkventu iz navike pored kazne može izreći mera bezbednosti upućivanje u dom za prinudni smeštaj i ova mera zamenjuje izdržavanje kazne lišenja slobode;

— Engleski Criminal Justice Act iz 1948. g. predviđa izricanje mera »corrective training« ili »preventive detention« prema delinkventima iz navike.⁵⁵⁾

Naše krivično zakonodavstvo ne predviđa posebne vrste sankcija za povratnike, već u čl. 40 Kz predviđa odmeravanje kazne u slučaju povrata a u čl. 40-a KZ odmeravanje kazne u slučaju višestrukog povrata. Prema odredbi čl. 40 KZ povrat je okolnost koju sud posebno uzima u obzir prilikom odmeravanja kazne, pri čemu, a u smislu odredbe čl. 38 KZ, povrat može biti samo otežavajuća okolnost. U slučaju višestrukog povrata, čl. 40-a KZ kao fakultativnu mogućnost predviđa izricanje strožije kazne i to tako što se poštavanje kazne vrši odmeravanjem kazne preko posebnog maksimuma do dvostrukog iznosa propisane kazne sa ograničenjem da ne sme preći opšti maksimum te vrste kazne, ili se izriče druga vrsta kazne sa određenjem posebnog maksimuma ove vrste kazne.

Od navedenih zakonodavnih rešenja najviše su kritikovana ona koja su prema povratnicima prihvatila paralelnu primenu kazne i mere bezbednosti. Ovo zbog toga što je u većini zakonodavstava uslov za primenu mere bezbednosti pored kazne postojanje »opasnosti« učinioca krivičnog dela, koja je izražena u »mogućnosti«, »verovatnoći« ili »bojazni« ponavljanja krivičnog dela i koja se pretpostavlja pre izvršenja kazne, a izvršenju mere bezbednosti se pristupa bez prethodnog ispitivanja da li i dalje postoji ova opasnost. Stoga se kao pravilnije rešenje može prihvatiti primena jedinstvene mere pre-

⁵⁴⁾ Dr Katja Vodopivec: Krivičnopravni postupak i mjere, Kriminologija, I deo, Narodne novine, Zagreb 1966, str. 72 (171).

⁵⁵⁾ Mere »popravnog tretmana« i »preventivno zatvaranje« englesko zakonodavstvo tretira kao kazne, dok ih praksa i teorija smatraju merama bezbednosti. Zakonom o kriv. pravosuđu 1967. g. umesto njih predviđene su produžene kazne prema povratnicima iz navike.

ma povratnicima⁵⁶⁾ bilo da je to kazna lišenja slobode, mera bezbednosti ili kazna lišenja slobode i mera bezbednosti koja ne predstavlja lišenje slobode.

Istakli smo da tretman u najširem smislu obuhvata čitav krivičnopravni postupak od momenta kada se saznalo za krivično delo i učinioca. To znači da sudovi, pored onoga što im nalažu zakonske odredbe o povratu i višestrukome povratu, treba da u toku krivičnog postupka uoče opšte, posebne i pojedinačne uzroke koji su doveli do ponavljanja krivičnih dela u svakom konkretnom slučaju, i da, prema rezultatu takvog posmatranja, izriču odgovarajuće krivične sankcije. Odredbama čl. 40 KZ i čl. 40-a KZ naše krivično zakonodavstvo je proširilo ovlašćenja sudova u tom smislu što povrat nije obavezna otežavajuća ili pooštavajuća okolnost. Međutim, jedina mogućnost sudova za posebno tretiranje povratnika je njihovo strožije kažnjavanje. Praksa pokazuje da sudovi višestrukim povratnicima za nova izvršena krivična dela izriču strožije kazne lišenja slobode u zakonom dozvoljenim granicama.⁵⁷⁾ Ali, zapaža se nedoslednost sudova pri izricanju kazni višestrukim povratnicima, jer se u nekim slučajevima polazi samo od okolnosti koje su povezane sa izvršenim krivičnim delom i kratkotrajne kazne lišenja slobode izriču se i višestrukim povratnicima.⁵⁸⁾ Ovakav stav sudova delimično je rezultat praktičnih iskustava, koja su pokazala da »mere koje su uspešne za 70—80% svih učinilaca krivičnih dela, nisu uspešne kada se radi o recidivistima. Znatno deo recidivista postaje utoliko tvrdoglaviji i teži problem ukoliko je veći pritisak nasilja prinude koje se nad njima sprovodi.«⁵⁹⁾ Zbog toga se predlaže niz rešenja koja se odnose na organizovanje tretmana sastavljenog od niza postupaka, psihološki i psihijatrijski opravdanih. Ovakav tretman trebalo bi da deluje na ličnost povratnika još u fazama krivičnog postupka, a zakonom propisana kazna predstavljala bi neophodan okvir za dalje sprovođenje ovakvih postupaka.⁶⁰⁾

Društvene mere suzbijanja recidivizma sprovode se u okviru opšte politike suzbijanja kriminaliteta, jer ne postoji posebna kriminalna politika recidivizma. Međutim, za suzbijanje recidivizma, pored opštih mera kriminalne politike, potrebno je preduzeti posebne društvene akcije u onoj fazi tretmana kada povratnika treba vratiti društvenoj sredini. Društvene mere pomoći povratnicima najslabije su u ovoj fazi, iako je za povratnike posebno značajno kako će ih prihvatiti sredina u kojoj dolaze posle izdržane kazne i kakvi su uslovi života u toj sredini. Da bi se teškoće oko ponovnog uključivanja povratnika u sredinu u kojoj se ranije nalazio bar delimično otklonile, potrebno je da se pre izlaska iz ustanove osuđenik povratnik

⁵⁶⁾ Dr Ljubiša Lazarević: Povratnici, delinkventi po navici... str. 34.

⁵⁷⁾ Dr Ljubo Bavcon: Nekoliko primedaba u vezi sa primenom krivičnih sankcija u praksi naših sudova, JRKKP 2/66, str. 233.

⁵⁸⁾ Dr Katja Vodopivec: Rezultati istraživanja o povratnicima u Institutu za kriminologiju pri Pravnom fakultetu u Ljubljani, Problemi povrata, XVIII Međunarodni kurs iz kriminologije, str. 550.

⁵⁹⁾ Dr Lj. Bavcon, dr M. Kobal: Recidivizam kao društveni problem, Problemi povrata, publikacija br. 6, str. 9.

⁶⁰⁾ Dr Lj. Bavcon, dr M. Kobal: Recidivizam kao društveni problem, Problemi povrata, publikacija br. 6, str. 9—11.

informiše o smetnjama i mogućnostima koje stoje za njegovo ukla-panje u društvo, a istovremeno da se uspostavi saradnja sa radnim i drugim organizacijama radi prihvatanja osuđenika posle izlaska iz ustanove za izvršenje kazne lišenja slobode.

2. *Institucionalni tretman povratnika.* Mere prevaspitanja osuđe-nika u ustanovi označava se u literaturi kao »penitencijarni tretman«. Penitencijarni tretman se odnosi na tretiranje osuđenika i proces njihove socijalne adaptacije, tako da se »ne može svesti na izvršenje kazne, odnosno krivične sankcije zavodskog karaktera, jer implicira resocijalizaciju osuđenih lica pomoću primene adekvatnih metoda i tretmana.«⁶¹⁾

Penitencijarni tretman povratnika kojima je izrečena kazna lišenja slobode, sprovodi se u ustanovama za izvršenje kazne lišenja slobode. U nekim evropskim zemljama (Engleska, Belgija, Francuska, Španija, Portugalija, Holandija, Danska) postoje posebne ustanove za povratnike i specijalizovani zavodi za klasifikacione podgrupe po-vratnika — naročito opasne povratnike, profesionalne recidiviste, asocijalne povratnike sa malim izgledima na resocijalizaciju, kravce iz navike i profesionalne krivce. U našoj zemlji postoji samo u Hr-vatskoj poseban kazneno-popravni dom za povratnike, a u ostalim kaznenopopравnim ustanovama povratnici su najčešće odvojeni u posebna odeljenja. U KPD u Nišu povratnici izdržavaju kaznu lišenja slobode zajedno sa ostalim osuđenim licima i nisu izdvojeni u poseb-na odeljenja povratnika.

Penitencijarni tretman prema povratnicima ima iste osnovne oblike kao penitencijarni tretman prema ostalim osuđenim licima. Među oblicima penitencijarnog tretmana za povratnike posebno zna-čajnu osnovu prevaspitanja predstavlja opšte i stručno osposoblja-vanje i vaspitanje kroz rad i rad u grupama. Većina povratnika ne-ma potrebne kvalifikacije, određeno zanimanje, niti je pre dolaska na izdržavanje kazne bila zaposlena, tako da se u procesu penitenci-jarnog tretmana najpre kroz osnovno školovanje i školovanje sa pra-ktičnom obukom pruža ovim licima osnovno i stručno obrazovanje, a zatim se raspoređuju na rad prema potrebama ustanove i stečenim kvalifikacijama. Rad na prevaspitanju uključuje još grupni i pojedinačni rad i opšteobrazovne programe, uz postojanje određenih prava i dužnosti osuđenika.

S obzirom na činjenicu da u mnogim slučajevima penitenci-jarni tretman prema povratnicima nije dao očekivane rezultate, pos-tavlja se problem efikasnosti tretmana i daju se predlozi kakav bi tretman trebalo da bude da bi dao odgovarajuće rezultate. Tako J. Pinatel ističe primer zatvora u Klintonu (SAD) gde je došlo do iz-dvajanja pravih kriminalaca i stvarnih profesionalaca čije ponašanje ne predstavlja supstitut društvene bolesti. Prema njima se primenju-je intenzivan i kratkotrajan tretman, koji se sastoji u obučavanju uslovima rada na slobodi; dnevnim sastancima, koji okupljaju za-tvorenike i osoblje i na kojima se diskutuje o svim aspektima zaje-dničkog života; nedeljne seanse grupne psihoterapije, koje okupljaju

⁶¹⁾ Dr M. Milutinović: Kriminologija, str. 519.

oko 20 osuđenika. Rezultati ovog tretmana nisu poznati s obzirom na kratko vreme njegove primene.⁶²⁾

Institut za kriminologiju pri Pravnom fakultetu u Ljubljani vršio je analizu povrata punoletnih osuđivanih lica u Sloveniji i to u KPD u Mariboru i Igu, pri čemu je posebna pažnja posvećena merama prevaspitanja i resocijalizacije povratnika i u tom pravcu su data određena mišljenja i predlozi:

a) Postojanje specijalizovanih ustanova za povratnike u kojima bi se koncentrisali različiti stručnjaci. Na taj način bi se otklonile razlike između povratnika i nepovratnika, sprečio bi se uticaj povratnika na primarne delinkvente i povratnici bi predstavljali lakši disciplinski problem.

b) U nedostatku specijalizovanih ustanova za povratnike uvođenje u postojeće kazneno-popravne ustanove određenog tretmana koji bi obuhvatio: profesionalnu stabilizaciju (osposobljavanje osuđenika za visokokvalifikovana industrijska zanimanja); savetovanje i grupnu terapiju u obliku psihodrame, koji bi usmerili mišljenje povratnika na pozitivniji pravac i pomogli oslobođanju lačne zategnutosti; psihijatrijsko savetovanje i terapiju.

c) Radne kolonije ili ustanove za povratnike kojima su potrebne dugotrajnije terapijske mere. Primena ove mere došla bi u obzir tek u krajnjem slučaju kada bi se primena svih drugih mera i sredstava za resocijalizaciju povratnika pokazala bezuspešnom.⁶³⁾

Sem toga, u pogledu nastavka tretmana započetog u ustanovi predloženo je postojanje povremenog savetovanja sa bivšim osuđenima u specijalizovanim ili opštim psihijatrijskim ambulancama, uz poklanjanje posebne pažnje tretmanu alkoholičara.

Značajno je pomenuti predlog penitencijarnog tretmana u okviru krivičnopravne reforme u SR Nemačkoj (par. 65 u redakciji Drugog zakona krivično pravne reforme) prema određenim kategorijama povratnika, koji se sastoji u upućivanju u socijalno terapijsku ustanovu. U SR Nemačkoj postoji 10 ustanova — modela socijalno terapijskih ustanova u kojima je osoblje sastavljeno od lekara, naročito psihijatarata, psihologa, socijalnih radnika, pravnika i terapijski obrazovanih nadzornih službenika. Kao program postupanja predviđene su mere: individualna pomoć i individualna terapija, grupna pedagogija i grupna terapija, progresivne forme izvršenja, samoodgovorna saradnja lica upućenog u ustanovu pri odvijanju resocijalizacije, unošenje i izgradnja formi samoupravljanja, održavanje kontakta sa spoljnim svetom kroz diferencirane forme, dužnost rada, mogućnost dobrovoljne kastracije i medicinskog tretmana. Smeštaj u ovim ustanovama treba da traje najviše pet godina a ustanove treba da budu pod lekarskim rukovodstvom. Posle otpuštanja predviđen je ponovni kratkoročni prijem u socijalno terapijsku ustanovu radi intervencije u krizi posle otpuštanja.⁶⁴⁾

⁶²⁾ J. Pinatel: Pokušaj sinteze kriminoloških i pravnih aspekata povrata, Problemi povrata, str. 380.

⁶³⁾ Dr Miloš Kobal: Povratnici i problemi prevaspitavanja, Problemi povrata, publikacija br. 6, str. 312.

⁶⁴⁾ Günter Blau: Krivičnopravna politika u reformi krivičnog prava SR Nemačke, preveo dr Mihajlo Aćimović, Pravni život 10/76, str. 16.

Navedeni predlozi tretmana i zakonodavna rešenja tretmana prema povratnicima zaslužuju posebnu pažnju u pogledu realizacije u našim ustanovama za izvršenje kazne lišenja slobode i u našem sistemu izvršenja krivičnih sankcija. Smatramo da se može prihvatiti predlog slovenačkih autora, o stvaranju jedne specijalizovane ustanove za tretman višestrukih povratnika, sa specijalnom stručnom službom, kao i povremena savetovanja sa bivšim osuđenima. Socijalno terapeutske ustanove, kakve postoje u stranim zemljama i koje predlaže zakonodavstvo SR Nemačke, predstavljaju veoma povoljno rešenje tretmana višestrukih povratnika. Međutim, uvođenje ovih ustanova zahteva zakonodavne promene i određena materijalna sredstva za osnivanje kao i posebnu pripremu stručnog kadra.

3. *Zaključne napomene o mogućnostima suzbijanja recidivizma.* Problem suzbijanja recidivizma kao posebne društvene pojave u okviru kriminaliteta u većini zemalja do danas nije uspešno rešen. Problemu recidivizma povećavali su dosta pažnje teoretičari a u mnogim zemljama su vršena praktična izučavanja populacije recidivista u ustanovama za izvršenje kazne lišenja slobode, pa ipak, nije stvorena jedinstvena definicija povrata i recidivizma, jedinstveni klasifikacioni sistem recidivista koji bi važio u svim zemljama, niti je izgrađena opštevažeća interpretacija njegove etiologije.

Kod izučavanja mogućnosti za suzbijanje recidivizma značajno je utvrditi adekvatan tretman za resocijalizaciju povratnika. Za pravilnu primenu i uspeh tretmana potrebno je izvršiti kriminološku i penitencijarnu klasifikaciju povratnika, što će omogućiti individualizaciju u primeni tretmana. Sem toga, potrebno je utvrditi uzroke recidivizma i to kako opšte uzroke povezane sa materijalnim uslovima života, tako i posebne uzroke — kriminogene faktore — i pojedinačne uzroke povezane sa ličnošću povratnika. Pri tome, treba imati u vidu da se društveno reagovanje u pravcu suzbijanja recidivizma kretalo od primne teorije relegacije, dualističkog sistema primene kazne i mere bezbednosti do obaveznog ili fakultativnog strožijeg kažnjavanja višestrukih povratnika. Institucionalni tretman i oblici penitencijarnog tretmana prema povratnicima uglavnom su isti u onim ustanovama za izvršenje kazne lišenja slobode u kojima povratnici nisu odvojeni od ostalih osuđenika, a razlike postoje u specijalizovanim ustanovama i zavodima za povratnike u nekim zemljama i socijalno terapeutskim ustanovama so posebnim programom postupanja prema određenim kategorijama povratnika.

S obzirom na to da do sada primenjivani penitencijarni tretman prema povratnicima, naročito višestrukim povratnicima, u većini slučajeva nije dao očekivane rezultate u pravcu njihove resocijalizacije u našim uslovima, smatramo da bi dalji razvoj kriminalne politike i tretman prema povratnicima trebalo da se kreće sledećim pravcima:

1. Mere suzbijanja recidivizma treba da budu usmerene ka otklanjanju njegovih uzroka i uslova povezano sa otklanjanjem uzroka i uslova kriminaliteta i drugih negativnih društvenih pojava, i to pre svega u pravcu popravljavanja društveno ekonomskog položaja društvenih slojeva iz kojih potiču povratnici i promene idejne osnove druš-

tyenog odnosa prema kriminalcima i recidivistima, posebno društvenog reagovanja na ličnost recidiviste.

2. U toku krivičnog postupka treba najpre poći od opštevažićih načela, a zatim težiti ka otkrivanju posebnih uzroka i uslova recidivizma, polazeći od podataka dobijenih poređenjem izvršenih krivičnih dela, ranijih osuda, ličnosti povratnika, životnih uslova u kojima se razvijao i društvenih odnosa.

3. Penitencijarni tretman prema povratnicima sprovoditi u specijalizovanim ustanovama za povratnike sa dovoljnim brojem stručnog osoblja, jer bi u ovim ustanovama nestale nužne i opravdane razlike između primarnih delinkvenata i povratnika, sprečio bi se negativan uticaj višestrukih povratnika i oni bi predstavljali lakši disciplinski problem. Ukoliko bi ovakve ustanove bile osnovane, to ne bi značilo jačanje pritisaka prema povratnicima, već intenziviranje tretmana sa većim brojem stručnog osoblja, koje će biti u mogućnosti da sa povratnicima radi intenzivnije i u češćem kontaktu. U ovim ustanovama bi se sprovodilo lečenje povratnika — alkoholičara i lakših oblika psihopatije pomoću stručnog lekarskog tretmana.

4. Postojanje prelaznih domova i ambulantskih savetovališta sa mentalno-higijenski obrazovanim savetodavcem doprinosilo bi lakšem prilagođavanju povratnika životu na slobodi i umanjilo uticaj zatvorske sredine.

5. Jačanje društvenih mera pomoći povratnicima posle izlaska iz ustanove za izvršenje kazne lišenja slobode u pravcu njihovog zaposlenja i osnivanje odgovarajućih institucija čiji bi osnovni zadatak bio da pronalaze mogućnosti odgovarajućeg zaposlenja ovih lica.

6. Osnivanje posebnih socijalnih i psiholoških službi sa pedagoškim osobljem mentalno-higijenski obrazovanim u školama a u cilju ostvarivanja i primene prognoziranja recidivizma kod maloletnika.

Smatramo da bi navedeni predlozi, ukoliko bi se ostvarili, doprineli suzbijanju recidivizma kao društvene pojave. Njihovo ostvarivanje bi zahtevalo angažovanost celokupne društvene zajednice i veća materijalna sredstva, ali svi troškovi oko praktičnog sprovođenja ovih mera neuporedivo su manji od štete koju recidivizam proizvodi društvu.

ŠLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ, assistant
à la Faculté de droit de Niš

LES CAUSES DU RÉCIDIVISME ET LE TRAITEMENT DES RÉCIDIVISTES

— R é s u m é —

Le récidivisme en tant que phénomène socialement négatif dans le cadre de la criminalité représente une matière importante des études dans notre pays et dans les autres. En particulier sont importants les problèmes de ses causes et du traitement des récidivistes, auxquels ont consacré leur attention tant les théoriciens que les praticiens. Néanmoins, une telle conception de l'étiologie du récidivisme n'est pas encore construite qui serait généralement adoptée, mais il y a certaines constatations générales du récidivisme que la plupart des auteurs admettent.

Le récidivisme a les mêmes causes générales que la criminalité. Conformément à la conception historico-matérialiste relative à la société et aux phénomènes sociaux les causes de la criminalité, donc du récidivisme de même, peuvent être expliquées en premier lieu par les conditions socio-matérielles générales de l'existence. C'est la base théorique générale pour l'étude du récidivisme en tant que phénomène social. Le degré ultérieur vers la détermination de l'étiologie du récidivisme est l'étude de l'action des facteurs criminogènes sur la réitération de l'exécution des délits criminels. Certaines causes directes du comportement criminel — les facteurs criminogènes — peuvent représenter aussi les causes directes du récidivisme. Ainsi la réitération de l'exécution des délits criminels est mise en relation avec le milieu familial désavantageux, avec l'instruction insuffisante et incomplète et le chômage, avec le traitement inadéquat au cours de l'exécution de la peine privative de liberté, l'action de la communauté insuffisante après avoir purgé la peine et avec le comportement délinquant dans la minorité. L'action des facteurs mentionnés sur la réitération du comportement criminel est établie par de nombreuses recherches. Dans le but de la connaissance concrète de leur action on a choisi comme modèle 17 récidivistes qui ont commis des délits à plusieurs reprises qui se trouvaient en septembre 1976 dans la maison d'arrêt à Niš, où ils purgeaient leur peine et chez lesquels la spécificité de la cause du récidivisme (les circonstances familiales inadéquates, l'instruction insuffisante et le chômage, la délinquance dans la minorité, le traitement inadéquat au cours de l'exécution de la peine, l'action du milieu de prison, ainsi que les caractères subjectifs — penchants prononcés, coutumes etc.) ont pris toute leur portée.

A part les facteurs sociaux criminogènes, qui jouent le rôle principale dans la formation du délinquant — récidiviste, pour l'explication des causes du récidiviste dans la mesure qu'elle exerce l'influence par ses caractéristiques sur la réitération de l'exécution des délits criminels. Les caractéristiques psychologiques et psychopathologiques de la personnalité du récidiviste, considéré du point de vue de l'étiologie du récidivisme peuvent plus facilement conduire à la réitération des délits criminels, mais elles n'aboutissent pas là inévitablement et dans tous les cas indépendamment de l'action des autres facteurs.

Pour la répression du récidivisme il est particulièrement important de résoudre le problème du traitement des récidivistes et que ce traitement soit conçu dans le sens le plus large. Les solutions de ce problème obtenues jusqu'à présent n'ont pas donné les résultats espérés, de sorte que sur le plan théorique et législatif on continue à travailler sur les propositions et l'application des solutions plus favorables déterminées. Dans ce sens une attention particulière mérite le traitement pénitentiaire dans les institutions spécialisées pour les récidivistes dangereux, qui est appliqué dans certains pays, ainsi que le renforcement des mesures sociales d'assistance aux récidivistes après leur sortie de la maison d'arrêt où ils ont purgé leur peine privative de liberté et l'établissement des institutions correspondantes pour l'aide aux récidivistes de trouver un emploi et régler les questions de logement, matérielles et familiales.

Etant donné que le récidivisme s'est sensiblement accru dans la plupart des pays il est nécessaire de consacrer encore une plus grande attention à ce problème tant de la part des criminologues, que sur le plan législatif et le plan de l'action de la communauté sociale plus large.